

УДК 598.2 : 504.54.05

ВИДОВИЙ СКЛАД ТА НАСЕЛЕННЯ ПТАХІВ МІСТА УЖГОРОДА ВЗИМКУ

О. І. Станкевич

Ужгородський національний університет, вул. А. Волошина, 54, Ужгород, 88000 Україна
E-mail: OStankevych@hotmail.com

Одержано 27 листопада 2000

Видовой состав и население птиц города Ужгорода зимой. Станкевич О. И. — В течение зимних месяцев 1995–1998 гг. на территории Ужгорода была проведена ревизия видового состава, биотопического распределения и численности птиц. Установлено, что в городе зимуют 59 видов птиц, наиболее массовые из которых *Passer domesticus*, *Columba livia* и *Corvus frugilegus*.

Ключевые слова: урбанизированный ландшафт, орнитофауна, биотопическое распределение, плотность, Закарпатье.

Species Composition and Bird Communities of Uzhhorod in Winter. Stankevych O. I. — Species composition, biotopical distribution and number of birds were studied during the winter season in the town of Uzhhorod in 1995–1998. Fifty nine species of birds were registered in the town over winter period, the most numerous of them were *Passer domesticus*, *Columba livia* and *Corvus frugilegus*.

Key words: urban landscape, ornithofauna, density of birds, Transcarpathia.

Вступ

Спеціальні дослідження орнитофауни і населення птахів у м. Ужгороді по цього часу не проводились. Деякі дані про перебування у межах міста того чи іншого виду птахів у певний період року ми знаходимо у працях О. Грабара (1997), В. С. Талпоша (1976) та О. Є. Лугового (1994, 1995). Однак проблема кадастру тваринного світу на сьогодні є одною з основних в зоології та охороні природи (Кривенко і др., 1998), тому ретельна інвентаризація птахів урбанізованих ландшафтів, вивчення особливостей орнитокомплексів сучасних міст та організація моніторингу є важливими завданнями сучасної урбоорнітології (Костюшин, 1994; Костюшин, Фесенко, 1994).

Ужгород — це невелике старовинне місто (X ст.), розташоване у західній частині Закарпатської низовини, площею близько 40 км² та кількістю населення біля 130 тис. Територія Ужгорода є дуже різномірною. Історична його частина має риси типового середньовічного міста — так званий кам'яний мішок з нечисленними зеленими насадженнями. Решта селітебної частини міста представляє собою повоєнну забудову 50–90-х рр., яка включає в себе площі з великими газонами, придорожні посадки, алеї. У місті багато скверів, старі цвинтарі, парки, приміські лісові масиви. Через центр Ужгорода протікає річка Уж, яка ділить місто навпіл.

Місто являє собою мозаїчне співвідношення різноманітних квазігомогенних елементарних систем (Клауснітцер, 1990; Чайка, 1999). На цій основі базується ландшафтний принцип районування міст (Бокотей, 1996), за яким вирізняються окремі біотопи, що мають власну структуру і характеристики. Їхня кількість і величина залежать, як правило, від площі, яку займає саме місто, ландшафтно-архітектурних особливостей і, головне, від завдань, які ставить перед собою дослідник. Поділ на біотопи проводиться на основі 2 основних критеріїв: тип і вік забудови; характер і ступінь озелененості.

Матеріал і методи

Ужгород ми розподілили на 7 біотопів, які, на нашу думку, найкраще відображають загальні риси міста, з часів його формування в епоху Середньовіччя до кінця XX ст.: центр (довжина постійного облікового маршруту 1,5 км; площа досліджуваної ділянки 0,2 км²), старі забудови (4,5 км; 0,2 км²), нові забудови (3 км; 0,15 км²), індивідуальні забудови (6,5 км; 0,25 км²), прирічковий біотоп (6 км; 0,6 км²), парковий біотоп (3,5 км; 0,35 км²), лісопарковий біотоп (3 км; 0,3 км²). Їх можна об'єднати у 2 групи: селітебна частина міста (центр, стара, нова та індивідуальна забудови) і зелена зона (прирічковий, парковий і лісопарковий біотопи).

Обліки птахів проводились у зимовий період (01.12–20.02) протягом 1995–1998 рр. маршрутним методом Н. А. Козлова (1988): у селітебній частині міста птахів підраховували на трансектах із змінною шириною облікової смуги, яка залежала від відстані між будинками на маршруті. У зеленій зоні міста ширина облікової смуги була сталою — 100 м: по 50 м по обидва боки від спостережника. Обліки на маршрутах проводились з частотою не менше 7 у кожному біотопі.

Результати та обговорення

За період досліджень у місті Ужгороді взимку було виявлено 59 видів птахів, які належать до 10 рядів та 26 родин: Podicipedidae — 1 вид, Anatidae — 2, Accipitridae — 5, Falconidae — 2, Phasianidae — 1, Rallidae — 2, Laridae — 2, Columbidae — 2, Tytonidae — 1, Strigidae — 3, Alcedinidae — 1, Picidae — 7, Alaudidae — 1, Cinclidae — 1, Troglodytidae — 1, Turdidae — 4, Regulidae — 1, Aegithalidae — 1, Paridae — 4, Sittidae — 1, Certhiidae — 1, Laniidae — 1, Corvidae — 5, Passeridae — 2, Fringillidae — 6, Emberizidae — 1. З них 40 видів осілі (таблиця), тобто на території міста перебувають цілорічно; 16 видів у місті лише зимують; 2 види — сірий сорокопуд (*Lanius excubitor*) та звичайна вівсянка (*Emberiza citrinella*) — залітні, зустрічаються на території міста вкрай рідко; 1 вид — сивий мартин (*Larus canus*) — фіксується в лютому на прольоті.

Щільність та поширення птахів зимового періоду на території міста неоднорідні. У біотопах міських забудов нами було зареєстровано 35 видів птахів, а у біотопах зеленої зони — 55 видів. Щільність населення птахів селітебної частини Ужгорода (в середньому 3434 ос/км²) у 2 рази вища, ніж у біотопах парку, лісопарку та прирічковому біотопі (у середньому 1831 ос/км²). Висока щільність населення птахів у біотопах міських забудов досягається, в основному, завдяки концентрації численних зграй типово міських видів птахів: хатнього горобця (*Passer domesticus*), сизого голуба (*Columba livia*), кільчастої горлиці (*Streptopelia decaocto*) та представників воронових, найчисельнішими з яких є грак (*Corvus frugilegus*), сіра ворона (*C. cornix*) і сорока (*Pica pica*). Це всеїдні птахи: вони легко знаходять собі поживу на вулицях, газонах, де відсутній сніговий покрив, на клумбах, городах та в садках присадибних ділянок біля будинків у старій та індивідуальній забудові, продуктових базарах, біля овочевих лотків, на смітниках та контейнерах. Протягом листопада із біотопів зеленої зони воронові поступово «стягуються» у біотопи міських забудов, де вони легше зможуть перезимувати.

У цей період у селітебній частині міста спостерігається висока чисельність великої (*Parus major*) та блакитної (*P. caeruleus*) синиць, які також підгодовуються на городах та в садках, охоче відвідують штучні годівниці. У біотопах старих та індивідуальних забудов зимою найбільш розповсюджені польовий горобець (*Passer montanus*), дрізд-чикотень (*Turdus pilaris*), снігур (*Pyrrhula pyrrhula*) і щиглик (*Carduelis carduelis*). Ці види добре себе почувають завдяки великій кількості плодових та насінєносних деревних порід у цій частині міста та підгодовлі людьми.

Характерним є розподіл птахів по окремих біотопах (табл. 1). У селітебній частині міста найбільше різноманіття видів спостерігається у біотопі індивідуальних забудов, де ми зареєстрували 30 видів птахів. Щільність населення птахів тут теж дуже висока (3956 ос/км²). У зимовий період в індивідуальних забудовах зазвичай реєструються снігур, чорний дрізд (*Turdus merula*), дрізд-чикотень, сойка (*Garrulus glandarius*), волове очко (*Troglodytes troglodytes*), московка (*Parus ater*), в'юрок (*Fringilla montifringilla*), довгохвоста синиця (*Aegithalos caudatus*); іноді зустрічаються жовтоголовий королік (*Regulus regulus*) та фазан (*Phasianus colchicus*). Багатим у видовому відношенні взимку є також біотоп старих забудов (25 видів) при щільності населення 3752 ос/км². У межах біотопу регулярно фіксуються дрізд-чикотень, чорний дрізд, вухата сова (*Asio otus*), волове очко, довгохвоста синиця та довгохвоста сова (*Strix uralensis*). Тільки у цьому біотопі нами відзначена галка (*Corvus monedula*).

Таблиця 1. Видовий склад та щільність птахів, зимуючих у місті Ужгороді
Table 1. Species and density of birds in winter season in the town of Uzhhorod

Вид	Характер перебування	Центр, ос/км ²	Старі забудови, ос/км ²	Нові забудови, ос/км ²	Індивідуальні забудови, ос/км ²	Прирічковий біотоп, ос/км ²	Парковий біотоп, ос/км ²	Лісопарковий біотоп, ос/км ²
1	2	3	4	5	6	7	8	9
<i>Passer</i>								
<i>domesticus</i>	О	1772	1683,3	1514	1897,8	508,3	—	—
<i>Columba livia</i>	О	1224	1162	746	654,1	219,2	—	—
<i>Carduelis</i>								
<i>carduelis</i>	О	60	33,8	30	58,5	45,8	100,1	8
<i>Corvus</i>								
<i>frugilegus</i>	О	48	646,7	494	564,8	266,7	29,8	9,5
<i>Streptopelia</i>								
<i>decaocto</i>	О	24	29,6	—	100,8	10,8	2,3	—
<i>Parus major</i>	О	24	71,2	56	175,3	97	244,1	293,6
<i>Pyrrhula</i>								
<i>pyrrhula</i>	3	12	8,62	—	96,9	37,5	891,3	15,4
<i>Regulus regulus</i>	3	0,3	0,1	0,1	0,6	1,25	2,5	2
<i>Parus caeruleus</i>	О	0,1	2,4	0,2	23,7	17,9	99,3	274,5
<i>Turdus merula</i>	О	0,1	4,4	—	21,2	—	27,3	40,1
<i>Accipiter gentilis</i>	О	0,1	—	—	—	—	—	0,2
<i>Turdus pilaris</i>	О	—	59,1	—	18,7	—	21,4	35
<i>Pica pica</i>	О	—	18,6	16	65,8	31,7	59,9	6,25
<i>Passer</i>								
<i>montanus</i>	О	—	12	—	178,4	138,7	94	25,4
<i>Asio otus</i>	О	—	6	—	0,6	—	1,6	—
<i>Corvus cornix</i>	О	—	2,8	6	49,7	80,4	51	9,25
<i>Sitta europaea</i>	О	—	2,2	—	7,6	6,6	37,4	60,4
<i>Corvus</i>								
<i>monedula</i>	О	—	2,2	—	—	—	—	—
<i>Strix uralensis</i>	3	—	1,9	—	—	—	—	2
<i>Dendrocopos</i>								
<i>syriacus</i>	О	—	1,1	—	6,7	1,25	1,5	—
<i>Aegithalos</i>								
<i>caudatus</i>	О	—	1,1	—	1,1	8,3	15,7	7
<i>Dendrocopos</i>								
<i>major</i>	О	—	0,9	—	3,9	4,2	20,1	29,3
<i>Fringilla coelebs</i>	О	—	0,8	—	0,6	—	—	2
<i>Coccothraustes</i>								
<i>coccothraustes</i>	О	—	0,8	—	1,7	—	—	2,4
<i>Parus palustris</i>	О	—	0,4	—	12,2	15	68	77
<i>Troglodytes</i>								
<i>troglodytes</i>	О	—	0,4	—	2,2	2,5	5,8	1,2
<i>Gallerida</i>								
<i>crystata</i>	О	—	—	2	—	—	—	—
<i>Accipiter nisus</i>	О	—	—	0,2	—	—	—	—
<i>Garrulus</i>								
<i>glandarius</i>	О	—	—	—	6,3	0,46	6,5	29,6
<i>Certhia</i>								
<i>familiaris</i>	О	—	—	—	2,7	4,2	9,25	44
<i>Fringilla montifringilla</i>	3	—	—	—	1,1	—	193,9	—
<i>Parus ater</i>	3	—	—	—	1,1	—	22,4	1,2
<i>Tyto alba</i>	О	—	—	—	0,9	—	—	—
<i>Strix aluco</i>	О	—	—	—	0,5	—	—	—
<i>Phasianus</i>								
<i>colchicus</i>	О	—	—	—	0,1	—	3,2	—
<i>Anas</i>								
<i>platyrhynchos</i>	О	—	—	—	—	781,2	—	—
<i>Larus</i>								
<i>ridibundus</i>	О	—	—	—	—	82,5	—	—
<i>Cygnus olor</i>	3	—	—	—	—	10,3	—	—
<i>Alcedo attis</i>	О	—	—	—	—	6,1	—	—
<i>Cinclus cinclus</i>	3	—	—	—	—	2,6	—	—

Таблиця 1. (Продовження)

1	2	3	4	5	6	7	8	9
<i>Podiceps</i>								
<i>ruficollis</i>	3	—	—	—	—	1,6	—	—
<i>Fulica atra</i>	3	—	—	—	—	0,6	—	—
<i>Larus canus</i>	Пр	—	—	—	—	0,3	—	—
<i>Gallinula</i>								
<i>chloropus</i>	3	—	—	—	—	0,02	—	—
<i>Dendrocopos</i>								
<i>media</i>	О	—	—	—	—	—	3,7	7,5
<i>Spinus spinus</i>	3	—	—	—	—	—	13,3	42
<i>Denrocopos</i>								
<i>minor</i>	О	—	—	—	—	—	3,4	—
<i>Turdus</i>								
<i>viscivorus</i>	3	—	—	—	—	—	2,1	44
<i>Erithacus</i>								
<i>rubecula</i>	О	—	—	—	—	—	1,4	7,3
<i>Picus canus</i>	О	—	—	—	—	—	0,9	0,6
<i>Falco</i>								
<i>columbarius</i>	3	—	—	—	—	—	0,8	0,5
<i>Buteo buteo</i>	О	—	—	—	—	—	0,75	0,4
<i>Dryocopus</i>								
<i>martius</i>	3	—	—	—	—	—	0,1	—
<i>Picus viridis</i>	3	—	—	—	—	—	0,1	—
<i>Buteo lagopus</i>	3	—	—	—	—	—	0,1	—
<i>Emberiza</i>								
<i>citrinella</i>	Зл	—	—	—	—	—	0,01	—
<i>Circus cyaneus</i>	3	—	—	—	—	—	—	0,01
<i>Falco</i>								
<i>tinnunculus</i>	О	—	—	—	—	—	—	0,01
<i>Lanius exubitor</i>	Зл	—	—	—	—	—	—	0,01
Всього	59	3164,6	3752,4	2864,5	3956,1	2384,2	2032,5	1077,8

Примітка. О — осідлий вид; 3 — зимуючий вид; Зл — залітний вид; Пр — пролітний вид.

Багатство видів у біотопах старих та індивідуальних забудов зумовлене структурною різномірністю середовища існування: типом, віком та характером забудови, наявністю присадибних ділянок, добре вираженою ярусністю і розвитком деревних насаджень. Не останню роль у цьому відіграють захист та підгодівля птахів людьми. На території даних біотопів також наявні специфічні антропогенні кормові майданчики у вигляді спеціально відведених місць для смітників та контейнерів, багато продуктивних ринків, які забезпечують окремим видам птахів масу кормів. Найчисельнішими видами орнітокомплексів старих та індивідуальних забудов є типово міські види — хатній горобець та сизий голуб. Третє місце посідає грак, чисельні зграї якого перебувають у місті в цей період.

Порівняно бідними за видовим складом орнітокомплексів у селітебній частині міста виявились центр та нові забудови (по 11 видів). У центрі міста також спостерігається висока чисельність птахів — 3165 ос/км². Центр міста бідний на рослинні насадження. Однак поодинокі плодови та насінності дерева приваблюють сюди у зимовий період снігурів, шигликів, чорних дроздів. До трійки найчисельніших видів даного біотопу належать хатній горобець, сизий голуб та шиглик. Грак посідає четверте місце — тут мало газонів, де часто годуються ці птахи. У центрі відсутні контейнери для сміття (ці місця є типовими для підгодівлі граків).

У біотопі нових забудов щільність населення значно нижча — 2864 ос/км², що пояснюється слабким розвитком деревних насаджень. На території біотопу не концентруються зграї в'юркових, як, наприклад, у інших біотопах міської забудови. Чисельними у даному біотопі є лише всеїдні види птахів: хатній горобець, сизий голуб і грак. Характерним видом для біотопу новобудов є чубатий жайворонок (*Galerida cristata*).

Найбільше видове багатство у біотопах зеленої зони міста ми виявили у парку (37 видів) при щільності населення 2032 ос/км². Парк представлений 50 видами дерев та кущів, переважна більшість з яких є екзотами. Це дуже різномірний біотоп. У парку є окультурені ділянки: доріжки, алеї, атракціони, підсобні забудови, штучні ставки; поблизу річка. Частина парку знаходиться у «дикому» стані. У парковому біотопі концентрується значна кількість видів птахів міста Ужгорода. Деякі з них, як малий дятел (*Dendrocopos minor*), зелений дятел (*Picus viridis*), желна (*Dryocopus martius*) та звичайна вівсянка, на зимівлі зустрічаються тільки тут. Щороку у парку зимує маса зерноїдних та плоїдних видів птахів. Найчисельнішими видами парку взимку є снігур, велика синиця та в'юрок.

Зимовий орнітокомплекс лісопаркового біотопу складається з 33 видів, загальна чисельність птахів у даному біотопі є найнижчою — 1078 ос/км². Це найбільший природний масив у межах міста, представлений типовими карпатськими деревними породами: дубом та буком з вкрапленнями сосни. Чагарників тут мало. Ліс порівняно старий, типовими для нього є дуплогнізні види птахів: синиці, великий (*Dendrocopos major*), середній (*D. media*), сірий (*Picus canus*) дятли, повзик (*Sitta europaea*), підкоришник (*Certhia familiaris*). Дуже рідко зустрічаються сірий сорокопуд та польовий лунь (*Circus cyaneus*). Найчисельнішими видами лісопарку є велика й блакитна синиці та болотяна гаїчка (*Parus palustris*).

У парковому та лісопарковому біотопах зеленої зони Ужгорода не реєструються такі типово міські види, як хатній горобець та сизий голуб (кільчаста горлиця у невеликій кількості зустрічається у межах окультуреної частини парку). У прирічковому біотопі, завдяки забудовам на набережних та наявності смітників, ці види є чисельними (табл. 1). Взимку тут зареєстровано 29 видів птахів при щільності населення 2032 ос/км². Характерною для даного біотопу є група водно-болотних птахів, яка складається із 9 видів: малий норець (*Podiceps ruficollis*), крижень (*Anas platyrhynchos*), лебідь шипун (*Cygnus olor*), зимівля якого в Ужгороді з 1994 р. стала регулярною, звичайний (*Larus ridibundus*) та сивий мартини, лиска (*Fulica atra*), водяна курочка (*Gallinula chloropus*), голубий рибалочка (*Alcedo attis*) та пронурок (*Cinclus cinclus*). Пронурок прилітає в Ужгород на зимівлю з гірських та передгірських районів Закарпаття, де середньодобова температура повітря значно нижча, ніж у місті, отже, водойми вкриваються льодом. Річка Уж у межах Ужгорода, як правило, замерзає не повністю, а в особливо холодні дні, коли кригою вкривається майже уся водна поверхня, птахи концентруються на острівках у центрі міста. Цим скупченням сприяють також регулярна підгодівля птахів людьми та вихід каналізаційних стоків у річку (Станкевич, 2000). Перше місце по чисельності видів у прирічковому біотопі посідає крижень, скупчення якого в окремих місцях сягає 300–400 особин (Potiš, Stankevič, 1997). Друге і третє місця займають грак і хатній горобець.

Висновки

За період досліджень в Ужгороді на зимівлі виявлено 59 видів птахів, більшість з яких перебуває у біотопах зеленої зони міста (55 видів). Проте щільність населення птахів у біотопах селітебної частини Ужгорода у 2 рази більша, ніж у зеленій зоні за рахунок високої чисельності таких типово міських видів птахів, як хатній горобець і сизий голуб, та масовій зимівлі грака на території міста. Саме ці види входять у трійку найчисельніших видів Ужгорода у зимовий період. Росту чисельності всеїдних видів птахів сприяють умови урбанізованого середовища, вирішальними чинниками якого є наявність великої кількості легко доступних кормів, відсутність снігового покриву та природних хижаків.

Особливості поширення зимуючих птахів на території міста залежать від ландшафтно-архітектурних особливостей того чи іншого міського біотопу та ступеня його урбанізованості.

- Бокотей А. А.* Структура методичних підходів до вивчення населення птахів урболандшафтів (на прикладі м. Львів) // Обліки птахів: підходи, методики, результати. — Львів ; Київ, 1997. — С. 58–63.
- Грбар А.* Птицы Подкарпатской Руси (Avifauna Carpathorossia) : Пер. с чешск. и русинск. // Беркут. — 1997. — 6, № 1–2. — С. 91–102.
- Клауснитцер Б.* Экология городской фауны. — М. : Мир, 1990. — 240 с.
- Козлов Н. А.* Птицы Новосибирска. — Новосибирск : Наука, 1988. — 157 с.
- Костюшин В. А.* Короткий обзор орнитологических исследований в урболандшафтах Украины // Урбанізація як фактор змін біогеоценотичного покриву : Матеріали конф. (Львів, Яремча, 21–23 вересня 1994). — Львів, 1994. — С. 38–39.
- Костюшин В. А., Фесенко Г. В.* Основні завдання орнитологічних досліджень в урболандшафтах України // Урбанізація як фактор змін біогеоценотичного покриву : Матеріали конф. (Львів, Яремча, 21–23 вересня 1994). — Львів, 1994. — С. 39–40.
- Кривенко В. Г., Равкин Е. С., Никеров Ю. Н.* и др. Концепция и содержание кадастра ресурсов животного мира // Вопросы биологии и охраны позвоночных животных. — Т. 2. — Киев ; Львов, 1998. — С. 6–24.
- Луговой О. Є.* Зміни у населенні птахів південно-західної частини Закарпаття за останні роки // Наук. вісник УжДУ. Сер. біол. — 1994. — 1. — С. 76–79.
- Луговой А. Е.* Орнитологическая обстановка на Ужгородском аэродроме // Беркут. — 1995. — 4, № 1–2. — С. 76–84.
- Станкевич О. И.* Зимовки водоплавающих и околоводных птиц на р. Уж в пределах города Ужгорода // Птицы Азово-Черноморского региона на рубеже тысячелетий : Материалы Юбил. междунар. научн. конф., посвящ. 20-лет. Азово-Черномор. орнитол. рабоч. группы (Одесса, 10–14 февраля 2000). — Одесса : АстроПринт, 2000. — С. 14–15.
- Талтош В. С.* Птицы населенных пунктов Закарпатской низменности // Вестн. зоологии. — 1974. — № 4. — С. 16–22.
- Чайка В. Є.* Урбоекологія. — Вінниця : Віноблдрукарня, 1999. — 366 с.
- Potíš L., Stankevič O.* Zimní sčítání ptáků na řece Už v Užhorodě (Ukrajina) v roce 1994/95 // Zprávy ČSO. — 1997. — 44. — S. 15–16.